

УДК 32.019 + 321.02 + 321.64 + 323.22 + 323.25 + 323.26 + 323.28

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ У СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ (1989–2017): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Віталій Кольцов

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського,
кафедри політичних наук і права
вул. Старопортофранківська, 26, 65000, м. Одеса, Україна*

У статті проаналізовано особливості та значення політичної опозиції у процесах структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи впродовж 1989–2017 рр. Аргументовано, що завдяки впливу політичної опозиції та протестності країни Вишеградської групи спочатку перестали бути авторитарними, згодом, трансформувались у гібридні, демократизувались. Зафіксовано, що одне з ключових значень у цьому процесі мало перетворення опозиції з доінституційного явища (у формі суспільно-політичного протесту) в інституційне явище (у формі політичного інституту). Відтак доведено, що умовою становлення консолідованої демократії є процес конструктивізації політичної опозиції.

Ключові слова: політична опозиція, політичний режим, авторитарія, демократія.

Впродовж 1989–1990 рр. (щоправда, з різною національною специфікою) країни Вишеградської групи перестали бути авторитарними політичними режимами «реального соціалізму», а натомість суттєво політично та соціально-економічно трансформувались, спершу у гібридні, а згодом і у демократичні політичні режими і практики. У цьому процесі важливе значення відіграла політична опозиція, яка суттєво інструментально і механічно «підганяла» процеси суспільно-політичного та цивілізаційного поступу країн регіону. Однак навіть після завершення «ранньої» демократизації країни Вишеградської групи автоматично не стали консолідованими чи напівконсолідованими демократіями, якими вони є тепер, а натомість продовжили апробувати дистинктивні інституційно-процесуальні та політично-поведінкові практики, до котрих по-різному була залучена чи навіть «вмонтована» політична опозиція. Відтак порівняльний аналіз особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи є важливим та актуальним – як теоретико-методологічно, так і емпірично, – адже він може допомогти відповісти на низку питань, які пов'язані з розумінням демократичного транзиту та якості демократії. Причому не тільки на прикладі досліджуваних країн, але й за їхніми межами. Відтак запропоноване дослідження є теоретично та прогностично орієнтованим.

Значною мірою проблематика особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи досліджена у працях таких учених, як В. Бусленко [1], А. Дулеба [8], Й. Елстер, К. Оффе та У. Преусс [9], Г. Кітчелт, Я. Мансфелдова, Р. Марковскі та Г. Тока [13; 14], Т. Костелецькі [15], В. Меркель [16], Дж. Прідхем [17], А. Пшеворський [5], А. Романюк, В. Литвин та Н. Панчак-Бялоблоцка [4], А. Степан [18], Дж. Хайлі, Я. Пакульскі та В. Веселовські [11], К. Херпфер, П. Бернхаген, Р. Інглхарт і К. Вельцель [2], Ф. Шіммельфеннінг [7], А. Янош

[12] тощо. Крім того, означена проблематика є субпредметом проектних досліджень, які проводять під егідою таких організацій, як Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, «Systemic Pease» (Проект «Політія»), «Freedom House» (проект «Свобода у світі»), Гельсінський університет (проект «Індекс демократизації»), а також «The Economist Intelligence Unit» (проект «Індекс демократії»). Тим не менше, у них сумарно з'ясовано лише загальні особливості кореляції політичної опозиції й специфіки політичних режимів у країнах Вишеградської групи. Натомість, вони значною мірою не є синтезованими і генералізованими, тому потребують перегляду та систематизації. Відтак метою представленої наукової розвідки є з'ясування особливостей і значення політичної опозиції у структуризації та інституціоналізації політичних режимів країн Вишеградської групи одразу після того, як вони стартово/початково демократизувались.

Політичній науці відома теоретизація, за якою лінії поділу між типами та моделями процесів демократизації у країнах Вишеградської групи були надмірно розмитими, однак чітко проявилися дві тенденції: по-перше, Польща та Угорщина демократизувались ендогенно та зважаючи на те, що розвиток опозиції й груп протестності уможлилювався завдяки політиці лібералізації, здійснюваної свого часу режимами «реального соціалізму»; по-друге, Чехословаччина (зокрема, Чехія і Словаччина) демократизувалась спонтанно й екзогенно, адже опозиція та групи протестності у ній були фрагментованими та радше ситуативними, а політичний режим порівняно більш репресивним [3, с. 346]. Також важливою є теоретизація, за якою у процесі демократичного транзиту політична опозиція у країнах регіону пройшла два етапи становлення і розвитку – доінституційний (у формі суспільно-політичного протесту) та інституційний (у формі політичного інституту).

Доінституційний етап становлення та розвитку політичної опозиції (який був властивий країнам регіону тоді, коли вони ще були комуністичними) припав на період лібералізації і окреслювався організаційним, хоч і внутрішньо структурно-фрагментованим (а інколи й антидемократичним [5, с. 645]) оформленням політсил (суспільно-політичних рухів і партій), які (щоправда, в умовах здебільшого певного балансу сил між владою і протестністю/опозицією) опиралися правлячій комуністичній партії та прямо чи опосередковано вели проти неї боротьбу за державну владу [1]. Політична опозиція у цей період розумілась і позиціювалась як досить організована, громадянсько- і масово-мобілізована, але, на противагу, доволі ідеологічно і програмно фракціоналізована, внаслідок чого вона спочатку більше відповідала принципам прямої, а згодом представницької демократії. Безпосереднім свідченням цього слугує зауваження А. Степана про те, що демократична/антикомуністична опозиція, передусім в Польщі та Угорщині і дещо меншою мірою у Чехословаччині, виконувала функції «опору» інтеграції у рамках автократичного політичного режиму, захисту «зон автономії» проти політичного режиму, підризу легітимності політичного режиму, збільшення політичної ціни автократичного політичного режиму, а також створення сприйнятливої альтернативи у формі демократії та демократичного політичного режиму [18, с. 45]. Відповідно, опозиція у формі суспільно-політичного протесту у цей час була якщо не повною мірою, то доволі суттєво антисистемною.

У свою чергу, інституційний етап розвитку політичної опозиції у регіоні був детермінований трансформацією суспільно-політичних рухів/організацій і колишніх комуністичних політичних сил у нові політичні партії, відновленням «історичних» і формуванням зовсім «нових» політичних партій, особливо у той час, коли вони змогли конкурувати між собою у ході проведення виборів до органів влади. Більше того, «інституціонального сліду» політичній опозиції надало те, що політичні партії і рухи (у ролі партій) почали використовувати легальні форми політичного суперництва, створювати власні програмні

та персональні альтернативи, а влада для них стала об'єктом, на який спрямовувався спільний політичний інтерес [6, с. 4]. Річ у тім, що боротьба за владу значною мірою скоригувала характер, форми й методи діяльності політичної, передусім парламентської, опозиції, через що вона конструктивізувалась і трансформувалась у невіддільний політичний інститут представницької демократії у регіоні. Суплементарним наслідком стало те, що у країнах Вишеградської групи інституціоналізована політична опозиція сьогодні вже звикло розуміється передусім як парламентська або партійно-парламентська опозиція, яка потенційована своїми претензіями та перспективами з приводу набуття статусу суб'єкта влади. Водночас, це не означає, що лише парламентська опозиція є виявом політичної опозиції у регіоні, адже до останньої входять і різноманітні суспільно-політичні групи, рухи, організації, а також позапарламентські партії, котрі основним або допоміжним інструментом оспорювання влади вважають суспільний або суспільно-політичний протест тощо і які традиційно не потенційовані набуттям статусу суб'єкта влади.

Помітний виняток у цьому зрізі становить Словаччина, в якій після колапсу авторитарного режиму «реального соціалізму» спершу відбулась демократизація, а згодом знову авторитаризація політичного режиму [19], внаслідок чого у середовищі науковців аналізована держава впродовж значного періоду часу позиціювалась як «складний випадок» [14, с. 453] чи «специфічна країна регіону» [10], особливо на тлі її чеського гомолога [9, с. 290; 13, с. 42]. Річ у тому, що у Словаччині, на думку дослідників, було встановлено якщо не авторитарний, то принаймні гібридний режим В. Мечіяра, через що держава виявилась девіантним випадком на тлі інших країн не лише Вишеградської групи, а загалом Центрально-Східної Європи [17, с. 1228]. Однак це було не випадково, адже Словаччина до 1993 р. фактично не мала досвіду державності, позначалась серйозними проблемами етнокультурної гетерогенності, субкультурними конфліктами, неструктурованістю відносин політичної влади й політичної опозиції, а також відсутності єдиної консолідованої політичної еліти, яка бачила б певну бажану мету розвитку країни, а тому часто просто «симулювала» демократичні реформи і була сценарієм «аномальності» та нестабільності [12, с. 386, 398; 19]. З огляду на це, очевидно, що Словаччина пройшла не один етап транзиту до демократії, а два: від комунізму (режиму «реального соціалізму») до антикомунізму й основ демократії з відкатом до гібридного чи авторитарного режиму В. Мечіяра; а також від режиму В. Мечіяра до консолідованої демократії. Відмінність між цими стадіями транзиту полягала у тому факті, що у Словаччині спочатку (після першої стадії транзиту) заперечувались принципи конституціоналізму, відчувались тенденції до централізації виконавчої влади і створення потужного олігархічного політичного класу, а згодом (після другої стадії транзиту) – ці тенденції відійшли на маргінес [8, с. 224]. Окрім того, відмінність у тому, що спочатку Словаччина практикувала демократію персоналістсько та як популістський тип правління «неперевіреної більшості» і тільки згодом почала розуміти її більш процедурно та консенсусно [9, с. 302]. Це сумарно означає, що транзит від комунізму до демократії у Словаччині йшов у декілька переломних моментів, якими були вільні, але «критичні» вибори 1990, 1992, 1994 і 1998 рр. Річ у тому, що тільки парламентські вибори 2002 р. перестали генерувати відчуття «страху» перед ймовірною зміною політичного режиму й можливістю відкату до політичної практики періоду «реального соціалізму». Відповідно, саме у цей період, на відміну від інших країн Вишеградської групи, у Словаччині було інституціоналізовано конструктивну політичну опозицію.

Як наслідок, саме наявність конструктивної політичної опозиції у формі її перетворення з суспільного протесту у політичний інститут/протоінститут виявилась результатом передусім договірної типу політичного транзиту, що заклав передумови для формування

спочатку правил процедурного консенсусу щодо основоположних політичних інститутів, а згодом й самого процесу досягнення процедурного консенсусу демократії у країнах Вишеградської групи, зокрема через такі правила, як: регулярне проведення чесних і змагальних (загалом справедливих) виборів (передусім легіслатур); можливість громадян претендувати на заняття виборних посад; відсутність репресій до політичної опозиції; право громадян створювати незалежні асоціації і організації; вільний доступ громадян до джерел альтернативної інформації; наділення вибраних посадових осіб конституційним правом контролю за урядовими рішеннями [3, с. 342; 16]. Ці правила заклали фундамент договірних відносин, які лягли в основу формування нових політичних інститутів і ознак/принципів процедурної демократії (особливо «невизначеності результатів при визначеності процедур») – форми і системи державного правління, структури та повноважень органів державної влади, партій і виборів, політичної, зокрема парламентської, опозиції, – хоча б унаслідок впровадження нових конституційних положень (через прийняття нових конституцій або внесення змін до чинних «соціалістичних» конституцій) і їх імплементації та інституціоналізації у повсякденній політичній практиці [4, с. 11–20].

Відповідно, підсумком демократизації країн Вишеградської групи стало те, що вони, принаймні станом на середину 2000-х рр., напередодні або після вступу в Європейський союз, почали позиціонуватись як консолідовані чи ліберальні демократії, в яких задовольнялись принципи верховенства права, чіткого розподілу влади, конституціоналізму, плюралізму політичних акторів та інститутів, дотримання прав і свобод людини та громадянина, свободи ЗМІ і політичних асоціацій [2, с. 528]. Крім того, однією з ознак транзиту країн Вишеградської групи до консолідованої демократії був перехід влади від правлячих політичних сил (політичних еліт) до опозиційних (політичних контроліт) як мінімум двічі у рамках однієї виборчої системи [3, с. 342–343]. Це важливо з огляду на те, що оскільки опозиція в умовах демократизації була (і має бути) носієм й виразником суспільного незадоволення, її роль у політичній системі й конструюванні міжінституційних відносин стала фактором, який легітимізував створені у країнах Вишеградської групи правила гри і тим самим засвідчив, що сформовані в їх межах політичні інститути можуть детермінувати цивілізоване вирішення політичних/міжінституційних криз. Це особливо очевидно з огляду на статистику успіхів демократизації та консолідації демократії в країнах Вишеградської групи (зокрема впродовж 1989–2017 рр., детально див. табл. 1).

Сумарно це означає, що за період після колапсу режимів «реального соціалізму» та демократичного транзиту у країнах Вишеградської групи в основному відбулася інституціоналізація і політичної влади, і політичної опозиції. При цьому, як політичний інститут, політична опозиція у країнах регіону у своєму розвитку пройшла декілька етапів: перший (друга половина 80-х рр. ХХ ст. – до 1989 р. включно) – період функціонування у формі протоінституту й політичного/суспільно-політичного протесту, що закінчився проведенням «круглих столів»/переговорів і розпадом автократичних політичних режимів; другий (із 90-х рр. ХХ ст. до початку 2000-х рр.) – період правового проектування та регулювання політичної (передусім парламентської) опозиції як політичного інституту; третій (з початку 2000-х рр.) – період формування політичних практик з реальною політичною конкуренцією, заснованою на політичному консенсусі щодо основних політичних проблем і соціополітичних поділів, наявних у країнах аналізованого регіону.

З іншої сторони, така періодизація дещо умовна і у кожній з аналізованих країн виділені етапи розвитку політичної опозиції розгорталися у різні хронологічні періоди (найтриваліше у Словаччині). У реальності ж усі етапи були взаємопідпорядкованими, адже перша фаза була необхідною, а друга – достатньою умовою для формування

Таблиця 1
**Наслідки транзиту від автократії до демократії у країнах Вишеградської групи:
 результати різних порівняльних проектів, 1989–2017 рр.¹**

Країна	Різні етапи підручків	Проект «Політія» (Systemic Peace)	Проект «Свобода у світі» («Freedom House»)	Індекс демократизації (Гельсінський університет)	Індекс демократії («The Economist Intelligence Unit»)
Польща	1	1988 р.: -6, автократія	1989 р.: 3,5, частково вільна країна	1988 р.: 0,3	-
	2	1993 р.: +8, демократія	1993 р.: 2,0, вільна країна	1993 р.: 19,3	-
	3	1999 р.: +9, демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 23,6	2006 р.: 7,30 неповна демократія
	4	2009 р.: +10, повна демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 21,6	2010 р.: 7,05 неповна демократія
	5	2015 р.: +10, повна демократія	2016 р.: 1,5, вільна країна	2014 р.: 24,3	2016 р.: 6,83 неповна демократія
Угорщина	1	1988 р.: -2, закрита анократія	1989 р.: 3,5, частково вільна країна	1988 р.: 0,0	-
	2	1993 р.: +10, повна демократія	1993 р.: 1,5, вільна країна	1993 р.: 33,5	-
	3	1999 р.: +10, повна демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 25,4	2006 р.: 7,53 неповна демократія
	4	2009 р.: +10, повна демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 27,0	2010 р.: 7,21 неповна демократія
	5	2015 р.: +10, повна демократія	2016 р.: 2,5, вільна країна	2014 р.: 28,6	2016 р.: 6,72 неповна демократія
Чехословаччина	1	1988 р.: -7, автократія	1989 р.: 6,0, невільна країна	1988 р.: 0,1	-
Чехія	1	-	-	-	-
	2	1993 р.: +10, повна демократія	1993 р.: 1,5, вільна країна	1993 р.: 37,8	-
	3	1999 р.: +10, повна демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 36,5	2006 р.: 8,17, повна демократія
	4	2009 р.: +9, демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 33,9	2010 р.: 8,19, повна демократія
	5	2015 р.: +9, демократія	2016 р.: 1,0, вільна країна	2014 р.: 34,4	2016 р.: 7,82 неповна демократія
Словаччина	1	-	-	-	-
	2	1993 р.: +7, демократія	1993 р.: 3,5, частково вільна країна	1993 р.: 27,4	-
	3	1999 р.: +9, демократія	1999 р.: 1,5, вільна країна	1999 р.: 33,3	2006 р.: 7,40 неповна демократія
	4	2009 р.: +10, повна демократія	2009 р.: 1,0, вільна країна	2009 р.: 24,1	2010 р.: 7,35 неповна демократія
	5	2015 р.: +10, повна демократія	2016 р.: 1,0, вільна країна	2014 р.: 28,6	2016 р.: 7,29 неповна демократія

¹ Таблиця складена на підставі даних різних компаративних проектів, які можна отримати на їхніх офіційних веб-сторінках.

конструктивної політичної опозиції, що можливо тільки тоді, коли інституціональні умови зберігають свою консенсусну основу впродовж усього «життєвого циклу». Більше того, у деяких країнах регіону, передусім в Угорщині після 2010 р., а також у Польщі після 2015 р. (це частково продемонстровано у табл. 1), розпочались (як і усереднено у Вишеградській групі) процеси «ерозії демократії», внаслідок чого було доволі суттєво «понижено» політико-правовий статус політичної, передусім парламентської, опозиції. Зумовлено це було тим, що у перерахованих країнах, а також меншою мірою у Словаччині було сформовано якщо не однопартійні уряди більшості, то принаймні урядові кабінети, які опирались на домінуючі парламентські партії, що раніше було не властиво чи майже не властиво для регіону. Крім того, у цілому по регіону впродовж 2004–2017, але особливо після 2008–2009 рр. дещо погіршилось сприйняття демократії, адже зріс відсоток «незадоволених» її ідеями та наслідками людей. Часто це було зумовлено тим, що слабкими були зв'язки між соціальними групами і прошарками населення та політичними партіями, які репрезентували владу й опозицію, чи, іншими словами, ще доволі значною була електоральна мінливість партійних систем країн Вишеградської групи.

Ключова причина окреслених явищ і тенденцій похідна та прослідковується у тому факті, що впродовж 1989–2017 рр. у країнах Вишеградської групи так і не було завершально впорядковано міжпартійних та міжінституційних відносин, та як наслідок – відносин між політичною владою (передусім урядом) та політичною опозицією (передусім у парламенті). Це найперше очевидно на прикладі транзитного і посттранзитного періоду політичного розвитку країн регіону, оскільки саме у цей час (зокрема до 2004 р.) до уваги брались ключові інституційні та неінституційні параметри політичного поступу. Причому, одна із ключових дилем, яка не повною мірою була вирішена у посттранзитний період, – це логіка розуміння конкуренції.

Відомо, що, з однієї сторони, демократія вимагає конкурентних політичних еліт, прихильних до справедливих і відкритих процесів ліберального управління. З іншої сторони, «сильна держава» потребує кваліфікованих еліт. Однак, якщо вони надто антагоністичні, то можуть «підірвати» демократію, а якщо вони надто консенсусні, то можуть призвести до автократії [11, с. 1–7]. Зважаючи на це, очевидно, що еліти у країнах Вишеградської групи розвивались поетапно, а конкурували з різною інтенсивністю. Зумовлено це було передусім тим фактом, що партії і партійні системи у країнах регіону формувались на підставі антагонізму й історичної логіки протистояння колишніх комуністів/посткомуністів й антикомуністів. Було зрозуміло, що історично більш репресивні чи конфліктні відносини у періоди режимів «реального соціалізму» (особливо незадовго до краху комунізму) проводили значно «глибші» політичні поділи між політичною владою та політичною опозицією у період посткомунізму (зокрема між «спадкоємцями» комуністичних партій і антикомуністичних суспільно-політичних рухів). Натомість, більш «м'які» відносини між комуністичною партією та групами протестності гарантували більш демократичні тенденції співпраці поміж владою та опозицією [13]. Відповідно, це генерувало і спадкоємність політичного процесу, і політичний клієнтелізм, адже за такої логіки міжпартійної конкуренції формувались як формальні, так і неформальні мережі, які гарантували переваги деяким акторам політики незалежно від їх компетентності і/чи електоральних переваг. Це вилилось у той факт, що політсили, які були при владі, доволі часто зловживали важелями та інструментами управління, а політсили, які були в опозиції, нерідко заперечували демократичні інститути, висуваючи їм «примарні» політичні альтернативи. Доповнював ситуацію той факт, що у країнах Вишеградської групи

вже на початку 90-х рр. XX ст. було сформовано принаймні два різновиди партій – програмні та клієнтелістські. Конкуруючи між собою, вони суттєво деструктували патерни взаємодії влади/уряду й опозиції.

Ситуація, на думку Т. Костелецькі [15, с. 157], почала змінюватись, а опозиція та влада почали конструктивізуватись тільки тоді, коли політичні партії почали ставати більш програмно-орієнтованими, бо наголос вони почали ставити на соціальні інтереси та відносини з громадянським суспільством. Відповідно, й більш відповідальною та ефективною почала ставати політична опозиція як така, адже, навіть не будучи при владі, її почали трактувати як таку, що здатна управляти та ефективно впливати на прийняття політичних і управлінських рішень. Навіть попри те, що політична опозиція могла ефективно моніторити і критикувати владу/уряд (у тому числі і через державою керовані засоби масової інформації). Це було усвідомлено як міцна та відповідальна міжпартійна конкуренція, яка «підвищила» демократичну легітимність і підзвітність у країнах Вишеградської групи. Це збіглося або навіть було зумовлено процесами європейської інтеграції, адже саме у цей час, а зокрема з кінця 90-х рр. XX ст., партійні системи країн регіону почали ставати значно стабільнішими.

Водночас, поряд з об'єктивними причинами, котрі супроводжували процеси формування конструктивної опозиції у країнах Вишеградської групи, на ці процеси безпосередньо вплинули процедурні і структурні фактори. Річ у тім, що у країнах регіону формування процедурних факторів демократії відбувалося в умовах вкрай розбалансованих політичних систем, які, як продемонструвала політична практика, супроводжувались «правовим вакуумом», коли різні політичні актори були змушені приймати політичні рішення з метою зниження рівня ризиків, які надходили від політичної системи, зокрема системи міжінституційних відносин. Таким чином впорядковувався «політичний хаос», який був неминучим після зламу попередньої системи та режиму «реального соціалізму». На цьому етапі головну роль відіграли персональні якості політичних лідерів, причому тих із них, що представляли правлячі (комуністичні) та опозиційні (антикомуністичні) політичні сили, оскільки саме вони змогли елементарно втримати ситуацію, стримуючи політичне свавілля, джерелом якого були передусім радикали з середовища політичної еліти та контреліти. Тобто для транзитних країн Вишеградської групи напевно найважливішим моментом був вихід з невизначеності. У свою ж чергу, саме динаміка та характер розвитку інституціональних умов визначили динаміку та характер еволюції власне політичної опозиції. Зрештою, динаміка співвідношення сил між політичною владою і політичною опозицією, жодна з яких не була монолітною і містила у собі як поміркованих, так і радикально налаштованих представників, урешті-решт й визначила подальший тип політичної взаємодії у країнах регіону.

Позитивну роль у цьому контексті, а також у ході інституціоналізації політичної опозиції у країнах Вишеградської групи відіграла політика консолідації, яка виявилась можливою на підставі створення відповідної конфігурації політичних інститутів, а саме: типу партійної та виборчої системи і форм політичної участі, посередництвом яких реалізується залучення громадян до вироблення суспільно і політично значущих рішень; способів формування та відповідальності урядів й рівня їхньої легітимності; рівня консолідованості політичного класу стосовно національних інтересів держав та наявності груп вето (вето-акторів), які спроможні заблокувати захист або підтримку забезпечення відповідних національних інтересів; рівня соціальної та політичної активності, який має релевантні форми, та відповідно співвідношення релевантних і нерелевантних форм політичної участі; якості державної бюрократії тощо [3, с. 351].

З огляду на це, зазначимо, що у країнах Вишеградської групи політика консолідації розроблялась і генерувалась через: по-перше, зміни у національних конституціях, а зокрема створення адекватної конфігурації політико-правових інститутів, прийняття необхідних процесуальних законів, які забезпечують повноцінність затверджених на конституційному рівні політико-правових процедур; по-друге, підтримання досить високого (хоча й мінливого) рівня політичної довіри до органів державної влади; по-третє, підтримання високого рівня консолідації стратегічних політичних пріоритетів, а саме підтримки вектора суспільно-політичних трансформацій (демократія і ринкова економіка) й зовнішньополітичних орієнтацій (євроатлантична інтеграція), які не були або майже не були (зокрема, на прикладі Чехії) предметом політичного протистояння (адже політичні актори сперечалися переважно щодо тактичних кроків у реалізації цієї політики); по-четверте, створення умов для розвитку релевантних форм політичної участі, завдяки чому підтримувалась висока легітимність механізмів й інструментів демократії, урядових партій та, відповідно, політичних рішень, відчуття особистої причетності до реалізації державної політики; по-п'яте, розробку і реалізацію євроатлантичного вектора у зовнішній політиці та набуття країнами регіону статусу ініціаторів апробації так званої «моделі зовнішніх стимулів», завдяки чому аналізовані країни отримали всебічну підтримку ЄС при реалізації модернізаційних проектів [7, с. 15; 16]. Важливість останнього фактору додатково зумовлюється тим, що саме ЄС створив позитивне «зовнішнє тло» реалізації консолідаційної політики. Зокрема, рішення Копенгагенського саміту (червень 1993 р.) і визначення політичних критеріїв членства в Європейському союзі (так звані «копенгагенські критерії») стали каталізатором для розвитку новостворених інститутів політичної опозиції і використання демократичних процедур, насамперед виборів, як способу ротації політичного класу, політичної конкуренції та впорядкування «правил гри» політичних акторів тощо. Вагомою була також економічна підтримка, насамперед через значні обсяги західних інвестицій та зростання товарообігу. Більше того, вагомий вплив Заходу дав підстави стверджувати про реалізацію «екзогенно-ендогенної» моделі модернізації [3, с. 352]. Ситуацію було ускладнено тим фактом, що у деяких країнах регіону (передусім у Польщі й Угорщині) було «продовжено» час прийняття нових національних конституцій, які остаточно мали детермінувати роль політичних інститутів та статус політичної опозиції. Часто це було зумовлено «конфліктом» з приводу типу конституціоналізму, зокрема між тенденціями демократизації (як влади більшості) та лібералізації (як гарантій прав особистості). З іншої сторони, це дало можливість узгодити найбільш важливі конституційні положення, потрібні для проведення консолідаційної політики, а також детермінувати політико-правовий статус і параметри структуризації політичної опозиції у країнах Вишеградської групи (що, звісно, потребують окремого розгляду).

Список використаної літератури:

1. Бусленко В. Політична опозиція в перехідних демократіях: категоріальний аналіз феномену / Василь Бусленко // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2013. – Вип. 3. – С. 311–317.
2. Демократизация : [учеб. пособие] / сост. и науч. ред. К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2015. – 708 с.
3. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : [монографія] / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – 488 с.

4. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. С. Романюк, В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцка. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2014. – 462 с.
5. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія : Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 605–648.
6. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації: Інформаційно-аналітичне дослідження. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2006. – 34 с.
7. Шіммельфеннінг Ф. Європеїзація Центральної та Східної Європи / Франк Шіммельфеннінг, Ульріх Зедельмаєр. – К. : Юніверс, 2010. – 288 с.
8. Duleba A. Democratic Consolidation and the Conflict over Slovak International Alignment / A. Duleba // Slovakia : Problems of Democratic Consolidation and the Struggle over the Rules of the Game. – Bratislava : Slovak Political Science Association and Friedrich Ebert Foundation, 1997. – P. 209–230.
9. Elster J. Institutional Design in Post-Communist Societies / J. Elster, C. Offe, U. Preuss. – Cambridge : Cambridge university Press, 1998. – 364 p.
10. Heinrich H. Institution Building in the New Democracies : Interim report on a project conducted by a research group at the Collegium / H. Heinrich. – Budapest, 1999.
11. Higley J. Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe / John Higley, Jan Pakulski, Włodzimierz Wesolowski. – London : Macmillan Press Ltd, 1998. – 301 p.
12. Janos A. East Central Europe in the Modern World : The Politics of Borderland from Pre – to Post Communism / A. C. Janos. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2000. – 488 p.
13. Kitschelt H. Post-Communist Party Systems : Competition, Representation and Inter-Party Cooperation / H. Kitschelt, Z. Mansfeldova, R. Markowski, G. Toka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 457 p.
14. Kitschelt H. The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies : Theoretical Propositions / H. Kitschelt // Party Politics. – 1995. – Vol. 1. – № 4. – P. 447–472.
15. Kostecky T. Political Parties after Communism : Development in East-Central Europe / Tomas Kostecky. – Washington DC : Woodrow Wilson Center Press, 2002. – 213 p.
16. Merkel W. Institutions and Democratic Consolidation in East Central Europe / Wolfgang Merkel // Estudio Working Paper. – 1996. – No. 86. – 55 p.
17. Pridham G. Complying with the European Union's Democratic Conditionality : Transnational Party Linkages and Regime Change in Slovakia, 1993–1998 / Geoffrey Pridham // Europa-Asia Studies. – 1999. – Vol. 51. – No. 7. – P. 1221–1244.
18. Stepan A. On the Task of a democratic Opposition / Alfred Stepan // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No. 2. – P. 41–49.
19. Szomolanyi S. Slovakia : From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy / Sona Szomolanyi // Hayashi T. Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe : Are New Institutions Being Consolidated? / T. Hayashi. – Hokkaido University, 2004. – P. 149–188.

**PECULIARITIES AND VALUE OF POLITICAL OPPOSITION IN STRUCTURATION
AND INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL REGIMES OF THE VISEGRAD
GROUP COUNTRIES (1989-2017): COMPARATIVE ANALYSIS**

Vitalii Koltsov

*Southern Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky,
Department of Political Science and Law
street Staroportofrankovskaya, 26, 65000, Odesa, Ukraine*

The article analyzes the peculiarities and significance of the political opposition in the processes of structuring and institutionalizing the political regimes of the Visegrad group countries in 1989–2017. It was argued that due to the influence of the political opposition and protest movements in the Visegrad countries, they initially ceased to be autocratic, later transformed into hybrid and even later into democratic ones. The researcher recorded that the transformation of the opposition from the pre-institutional phenomenon (in the form of sociopolitical protest) into an institutional phenomenon (in the form of a political institution) was one of the key values in this process. It has thus been proved that the process of the political opposition becoming more constructive is the condition for the establishment of a consolidated democracy.

Key words: political opposition, political regime, autocracy, democracy.